

Kohnstamm's ideeën deugen niet

Aryan van der Leij

Aryan van der Leij is hoogleraar Orthopedagogiek aan de Universiteit van Amsterdam.

Correspondentieadres: Postbus 94208, 1090 GE Amsterdam.

Op vrijdag 31 maart 2000 heeft Kohnstamm, emeritus hoogleraar ontwikkelingspsychologie, tot driemaal toe een theorie ontvouwd over het probleem van de achterstandsbestrijding bij allochtonen. 's Ochtends in de Volkskrant (pagina 3!), 's middags tijdens de lezing die hij mocht geven in het Philip Kohnstammhuis dat vernoemd is naar zijn grootvader, en 's avonds laat in het televisieprogramma NOVA. Als aanleiding voor zijn ideeën gaf hij aan dat keer op keer blijkt dat het Nederlandse onderwijs de achterstanden van kansarme kinderen, ondanks gericht beleid, te weinig helpt verminderen. Dat blijkt bijvoorbeeld uit de nota van het Sociaal en Cultureel Planbureau (Tesser, Merens, Van Praag & Iedema, 1999), door Kohnstamm geciteerd, waarin geconstateerd wordt dat vooral kinderen uit minderheidsgroeperingen aan het eind van de basisschool nog immer een achterstand hebben van zo'n twee jaar in taalontwikkeling op hun autochtone klasgenoten. Hoewel het SCP ook vermeldt dat gerichte stimuleringsprogramma's in de peuterspeelzaal en de eerste groepen van de basisschool veelbelovende resultaten te zien geven, is Kohnstamm van mening dat die veelbelovende effecten er niet werkelijk zijn, onder verwijzing naar een aantal experimentele programma's die recentelijk zijn geëvalueerd, in het bijzonder Pyramide en Kaleidoskoop.

Zoals nog zal worden toegelicht, valt op die mening het nodige af te dingen. Allereerst is het zaak om aan te geven tot welke ideeën Kohnstamm op basis van deze aanleiding is gekomen. Want op die ideeën is door een flink aantal personen nogal heftig gereageerd. Daarbij merk ik op dat de uitspraken in de Volkskrant van 31 maart het meeste vuur hebben getrokken. De lezing zelf is minder ongenueanceerd maar beargumenteert soortgelijke gedachten (Kohnstamm, 2000). Citaten zullen dit duidelijk maken.

Kohnstamm stelt dat het wellicht fout is te denken dat er geen verschillen in capaciteiten tussen allochtonen en autochtonen behoren te zijn, althans niet gemiddeld. Hij vindt dat die mening gestoeld is op een taboe dat kennelijk niet mag worden doorbroken: 'Elke keer als wij concluderen dat bepaalde groepen achterblijven, krijgt het beleid de schuld. Het dogma van de gelijkheid leidt ertoe dat we ons niet afvragen of die groepen gemiddeld over dezelfde capaciteiten beschikken' (Volkskrant, 2000, p. 3). Dat leidt tot de vraag of er dan verschillen zijn in aanleg, gebonden aan ras of etnische groep? Hij loopt omzichtig - ook bij NOVA - om die kwestie heen. Hij durft het niet met zekerheid te zeggen. Toch zijn zijn ideeën op dit punt op zijn minst suggestief. Tijdens zijn lezing stelde hij dat hij niet wilde ingaan op de intelligentiekwestie, maar bleef hij langer verwijlen bij het begrip 'werklust'. Daar zou hij toch van willen opereren dat ook bij deze persoonlijkheidstrek de erfelijke aanleg een rol speelt, althans op groepsniveau. Hoe dat uitpakt geeft hij ook aan, bijvoorbeeld door uitspraken als: 'De meest hardwerkende groepen in de wereld wonen tot nu toe in koudere streken' (De Volkskrant, 2000 p-3). Illustratief is ook hoe hij zijn bezorgdheid verklaart die hem tot zijn uitspraken heeft gebracht: 'Het is uit vrees voor een mogelijke tweedeling in ons land, in

enerzijds een hardwerkende, zelfredzame bevolking van - overwegend - mensen uit de culturen van Noordwest-Europa en Noordoost-Azië afkomstig, anderzijds een van allerlei financiële regelingen afhankelijke bevolkingsgroep - overwegend afkomstig uit warmere landen -, die niet kan of wil voldoen aan de in het werk vervraagde zorgvuldigheid, in het gewenste tempo' (lezing, p. 20-21). Ondertussen heeft hij ook nog de parallel getrokken: 'Bij het relatief - in vergelijking met andere landen - zeer grote aantal mensen met uitkeringen, speciaal de WAO, wordt door velen verondersteld dat het hier voor een niet onaanzienlijk deel gaat om mensen die onvoldoende gemotiveerd zijn om te werken' (lezing, p. 16). Het beeld dat daaruit naar voren komt is duidelijk: er zijn - 'op groepsniveau' - verschillen in werklust. Die verschillen zijn deels genetisch van aard (wellicht te herleiden tot een werklust-gen, maar de origine van dat begrip schuift hij in een reactie in de Volkskrant van 12 april in de schoenen van de journalist), deels historisch (generaties lang in een primitieve, rurale dan wel een geavanceerde, urbane omgeving), deels religieus (protestants-joods versus islamitisch). Hoe die wisselwerking ook precies in zijn werk is gegaan, er is een verschil opgetreden. Dat kan leiden tot een tweedeling in onze maatschappij van werkenden en niet-werkenden die een verschillende etnische achtergrond, gerelateerd aan geografische en klimatologische afkomst, weerspiegelt. Tot zover zijn analyse van de situatie. Vervolgens maakt hij de overstap naar interventie. Dat verschil in werklust zou het principe kunnen vormen waarop speciale hulp aan leerlingen wordt gebaseerd, als alternatief voor de, tot nu toe sterk op vaardigheden met betrekking tot taal en denken gerichte, programma's. Hij presenteert '... een plan waarmee hij hoopt te bewijzen dat het zin heeft om bij allochtonen een meer westerse attitude te kweken' (Volkskrant, 2000, p. 3). Kern van dat plan is dat leerlingen die volgens hun leraar het meest gemotiveerd zijn, daarvoor uitgekozen worden. Werkhouding, zoals bepaald in een instrument voor gedragsbeoordeling, geeft een goede indicatie voor werklust. Studenten van hogeschool en universiteit kunnen elk een dergelijke leerling een jaar lang als privé-tutor onder hun hoede nemen met het oogmerk om een stevig middenkader te gaan vormen, want dat is voor de emancipatie van een bevolkingsgroep erg belangrijk.

Het is niet mogelijk om in te gaan op alle reacties die vooral het eerste deel van het verhaal - de suggestie dat etnische groeperingen uit oorspronkelijk warmere gebieden minder werklustig zouden kunnen zijn en dat biologische factoren daar een rol in spelen - hebben teweeggebracht. Krachttermen als 'racist' en 'charlatan' zijn geuit. Dieptepunt is echter het stuk in HP/De Tijd van 19-5-2000 waarin ene Marcel Roele het opneemt voor Kohnstamm '... die een gerenommeerd wetenschapper is en zich bovendien altijd ervoor heeft ingezet om kinderen gelijke kansen te geven'. Na een rondgang langs de negatieve werking van de inteelt van Moslims, via India naar de positieve werking van diezelfde inteelt bij Joden, komt deze tot de conclusie dat er een schat aan informatie is over de ongelijkheid van etnische groepen: 'Kohnstamms criticasters zijn te dom en te lui om daarvan kennis te nemen en te laf om daarover te berichten'. Dit stuk is, voor het verscheen, door Kohnstamm per e-mail verzonden aan een aantal van zijn opponenten, dus we mogen aannemen dat hij het ermee eens is. Hij maakte het zelf ook niet verheffender in een ingezonden stuk in de Volkskrant van 12 april waarin hij elke schijn van genuanceerd denken lijkt te hebben losgelaten: 'Het wetenschappelijk bewijs voor het bestaan van die erfelijke invloed op de ontwikkeling van sommige gedragspatronen, capaciteiten en vaardigheden is ook voldoende overtuigend geleverd. De overtuiging dat die vrijwel geheel het gevolg zijn van de gezinsomstandigheden, de wijze van opvoeden, de school waarop men ging of gaat, kortom van ervaringen in het eigen leven, wordt alleen nog maar aangehangen door pedagogen, onderwijskundigen, sociologen en cultureel

antropologen'. Voorts vindt hij het getuigen van 'vrijheid van gedachten' om 'de enorme verschillen in gedrag ... tussen verschillende bevolkingsgroepen op deze wereld', al is het maar bij wijze van hypothese, toe te schrijven aan biologische factoren. Hij zou willen dat 'intellectuelen deze mogelijk belemmerende factoren in het integratiebeleid minder krampachtig zouden verzwijgen'. Opnieuw neemt hij verschillen in werklust als voorbeeld. Hij oppert de mogelijkheid dat 'diepgewortelde verschillen tussen etnische groepen' gebaseerd zijn op 'eeuwenlange werking van natuur en cultuur'. Die mogelijkheid is inderdaad niet uitgesloten, maar het eerste wat je van een wetenschapper mag verwachten, zelfs al is hij in ruste, is dat hij zich baseert op feiten. Bovendien mag je van elk weldenkend mens verwachten dat hij, ook als hij zijn gedachten de vrije loop laat, dingen zegt die zowel verstandig als beschaafd zijn. Ik kan vier redenen bedenken waarom Kohnstamm's verhaal op deze punten niet deugt.

Er is, wat de in Nederland bekende data betreft, geen reden om aan te nemen dat er systematische verschillen zijn in werklust tussen leerlingen van verschillende etnische huize (gerelateerd aan het eerder genoemde verschil in klimatologische omstandigheden) wanneer gecontroleerd op opleidingsniveau van de ouders. Als er 'op groepsniveau' verschillen in werklust zijn, te herleiden tot factoren die zo'n lange levensduur hebben als de genoemde, dan zou dat immers moeten blijken uit gedrag dat geobserveerd kan worden. Die gegevens zijn in ruime mate voorhanden. Daarin heb ik geen verschillen kunnen vinden in werkhouding - door Kohnstamm zelf aangegeven als een goede indicator van werklust. Niet tussen autochtone kinderen in vergelijking met kinderen met een Surinaamse achtergrond, maar ook niet in vergelijking met kinderen van Turkse of Marokkaanse huize, hoewel deze allochtonen toch van een zeer warme origine zijn. Uit een longitudinale studie blijkt dat ze er bij kleuters van groep 1 niet zijn (terwijl op dat moment de socialiserende invloed van het onderwijs nog minimaal kan worden geacht) (De Jong, Klapwijk & Van der Leij, 1995), maar ook niet bij kinderen in groep 3, in een periode dat de typische leervakken lezen, schrijven en rekenen onderwezen worden en het aankomt op werklust (De Jong heeft dat op mijn verzoek nagerekend: persoonlijke mededeling). Een consequentie van significante verschillen in groepsgegevens zou ook zijn dat er verschillen optreden in aantal leerlingen met een zwakke werkhouding. In cross-sectioneel onderzoek met betrekking tot de PRIMA-referentiesteekproef (Derriks, Jungbluth, De Kat & Van Langen, 1997) levert de vergelijking tussen Turks/Marokkaanse en autochtone kinderen wier ouders maximaal LBO hebben gehad qua werkhouding het volgende beeld op. Jongens: in groep 2 (T/M versus autochtoon: 16 versus 24 %) en groep 4 (19 versus 23 %) is het percentage met een zwakke werkhouding in de allochtone groep wat lager, in groep 6 (28 vs. 24) en 8 (33 vs. 27) wat hoger. Bij de meisjes liggen de getallen in het algemeen wat lager en veel dichter bij elkaar (groep 2: T/M versus autochtoon: 16 vs. 13 %; groep 4: 14 vs. 15 %; groep 6: 12 vs. 15 %; groep 8: 19 vs. 17 %) en ook in dit geval zijn de verschillen wisselvallig. Hoe deze gegevens ook geïnterpreteerd worden, een indicatie dat er systematische en stabiele verschillen in werkhouding zijn tussen autochtone en allochtone groeperingen is er niet uit te halen. Wel zou er uit opgemaakt kunnen worden - mits men cross-sectioneel onderzoek longitudinaal mag uitleggen - dat er, na een relatief werklustiger start in het basisonderwijs van de genoemde minderheidsgroepen, een zeker verval plaatsvindt, althans bij de jongens. Als deze interpretatie al verantwoord is, dan wijst hij mijns inziens eerder op een mogelijk toenemende negatieve socialiseringsfactor in de basisschooljaren dan op genetische/historische/culturele verschillen die immers sterker zouden moeten zijn wanneer die schoolse socialisering nog minder invloed kan hebben gehad, dus in de lagere en niet in de hogere leerjaren. Belangrijker nog voor de discussie over de ideeën van Kohnstamm is het feit dat deze bronnen, zoals

het wetenschappelijk onderzoek betaamt, openbaar zijn, en dat geen ervan door Kohnstamm in zijn tekst van de lezing of in de voetnoten wordt vermeld.

Het nemen van verschillen tussen groepen individuen waarin een biologische factor een rol kan spelen als uitgangspunt voor interventie, is als principe onzinnig. In tegenstelling tot Kohnstamm weet ik dat er heel wat pedagogen, onderwijskundigen, sociologen en cultureel antropologen zijn die zich bewust zijn van verschillen in gedrag die samenhangen met biologische factoren. Zo is het genoegzaam bekend dat meisjes gemiddeld over een betere werkhouding beschikken dan jongens. Dit keer op keer bevestigde verschil - dat overigens wel statistisch significant, maar niet erg groot is - treedt niet alleen op bij allochtonen, maar ook bij autochtonen, en niet alleen in ons land (af te lezen uit bovenstaande percentages en het onderzoek van De Jong c.s.), maar ook overal elders. Uiteraard kun je ook in dit geval op een mengeling van genetische, historische en culturele factoren wijzen die de achtergrond van dit verschijnsel vormt. Nog afgezien van het feit dat je daarmee weinig opschiet - die achtergrond geldt immers voor alle verschijnselen van menselijk gedrag - doet zich iets opmerkelijks voor. Niet de door Kohnstamm vermeende verschillen in werkhouding tussen groepen zijn dominant, maar de verschillen tussen seksen. Kennelijk is het behoren tot een bepaalde sekse beslissend en niet het komen uit een warm land, of het behoren tot een ander ras of allochtone groepering. Waarom heeft Kohnstamm die als 'gerenommeerd wetenschapper' deze feiten natuurlijk kent, niet het idee gelanceerd om alleen werklustige kansarme meisjes van verschillende etnische pluimage de extra ondersteuning in zijn interventie te gunnen? Wellicht omdat hij weet dat zelfs de meest extreme feministe dat idee onzinnig vindt?

Zelfs al zouden er verschillen in werkhouding tussen groepen zijn, dan nog is het de vraag of het beschaafd en nuttig is om de relatief meer werklustige leerlingen te nemen als doelgroep van interventie. Wat er dan kan gebeuren is dat die groep, toch al gemotiveerder, zich steeds meer gaat onderscheiden van hun minder werklustige groepsgenoten. In plaats van een voorbeeld van hoe het moet, kunnen ze een doelwit worden van allerlei soorten ressentiment. De overblijvende groep zal steeds meer een probleem vormen: niet gemotiveerd, maar ook niet uitverkoren. Onze pedagogen mogen dan, als we Kohnstamm geloven, nog immer geen boodschap hebben aan biologische factoren die van invloed zijn op de ontwikkeling, duidelijk is dat ze zich zeer thuis voelen in een historisch verankerde, pedagogisch-didactische cultuur die rechtvaardige en compenserende toedeling van hulp predikt: juist de zwakkere krijgt voorrang. En dat zal ook wel moeten, wil deze maatschappij niet opgescheept worden met grote aantallen personen die niet als zelfstandige burger kunnen (of willen?) functioneren.

Tenslotte nog iets over de aanleiding van deze ideeën: de resultaten van stimuleringsprogramma's die Kohnstamm niet kunnen overtuigen. Er is, wat mij betreft, geen enkele reden om zo pessimistisch te zijn. Waar het om gaat is dat kinderen die door allerlei omstandigheden (andere thuistaal, laag opleidingsniveau van hun ouders, een weinig op academische attitude gerichte omgeving, etc.) niet goed zijn voorbereid op een schoolcarrière, kansen op een betere ontwikkeling krijgen door het nemen van gerichte maatregelen. Dat geldt voor allochtone en autochtone kinderen. Uit onderzoeken blijkt - ook uit de laatste met betrekking tot de voor- en vroegschoolse programma's Pyramide en Kaleidoscoop - dat er progressie bereikt wordt, vooral in taalontwikkeling (niet alleen in de Nederlandse maar ook in de eigen taal) en in denkprocessen (Veen, Roeleveld & Leseman, 2000). Dat die effecten, in statistische termen (en afhankelijk van de vertaling van de termen 'weak' en

'medium'), 'bescheiden tot matig' dan wel 'klein tot middelgroot' genoemd worden, is wellicht teleurstellend voor diegenen die meer hadden verwacht, maar effecten zijn effecten. Bovendien, wat kun je verwachten wanneer bij een groot aantal van de kinderen van Turkse en Marokkaanse huize de achterstand in Nederlandse taal bij intrede op vierjarige leeftijd al bijna vier jaar is? De vraag is mijns inziens niet of dit soort programma's met hun gerichte inzet van extra personeel en hun methodieken die aan de behoeften van de leerlingen aangepast zijn, in twee, drie jaar tijd zo effectief zijn dat de achterstand zienderogen en blijvend wordt verkleind. Het is onredelijk om te verwachten dat een, verhoudingsgewijs, luttel aantal schooluren, een totale compensatie kan bieden voor het vele malen grotere aantal uren dat aan het opbouwen van die achterstand wordt besteed. De kwestie is ook niet dat ze de achterstand werkelijk moeten inlopen, want, met het stijgen van het educatief niveau van de autochtone bevolking, blijven ze achter de feiten aanlopen. De vraag is onder welke condities de carrière op school en later in de maatschappij van deze leerlingen zodanig kan worden gestimuleerd dat ze burgers worden die niet alleen zelfstandig maar ook op het niveau van hun talent en aanleg kunnen functioneren. Dat kost tijd en moeite. Bij alle overzichten van de effecten van stimuleringsprogramma's die niet langer dan een, twee of drie jaar duren wordt erop gewezen dat die effecten na verloop van tijd, wanneer er niet langer meer gericht wordt gestimuleerd, kleiner worden. Daaruit hoeft niet de twijfel geboren te worden of het wel zinvol is om dit soort programma's vroegtijdig te doen. Duidelijk is dat peuterspeelzaalleidsters en leerkrachten in groep 1 en 2 er enthousiast over zijn en dat de kinderen systematisch leerzame ervaringen krijgen aangeboden en er ook van leren. De vraag is hoe dit soort programma's kunnen worden ingebed in een langdurige, doorgaande lijn van begeleiding van dit soort leerlingen. De doorgaande lijn die we op onze basisscholen hebben, is tot nu toe zeer goed toegesneden op de behoeften van de kinderen van ouders met opleidingen van middelbaar en hoger niveau. Het is zaak om die lijn door te trekken naar de kinderen met ouders die lager opgeleid zijn, onafhankelijk van etnische achtergrond en onafhankelijk van of hun werklust ideaal is. Die doorgaande lijn ontwerpen is de taak voor de naaste toekomst, gebruik makend van de elementen die al ontwikkeld zijn. Dat vergt heel wat inspanningen op het niveau van beleid, ontwikkeling en praktijk zoals blijkt uit de zeer zinnige opmerkingen die tijdens een bijeenkomst van experts naar aanleiding van de resultaten van de genoemde VVEprogramma's gemaakt zijn (zie Schonewille, Klopogge & Van der Leij, 2000). Ook wetenschappers kunnen daar een bijdrage aan leveren. Gezever over mogelijke genetische oorzaken van verschillen in werklust tussen etnische groeperingen in ons land is echter contra-productief en houdt ons ten onrechte van die taak af: het deugt wetenschappelijk niet, getuigt van weinig gevoel voor beschaving en is praktisch irrelevant.

Literatuur

Gelder, X. van & Schöttelndreier, M. (2000, 31 maart). 'Privé roepen we wél dat die groep dommer is'. *De Volkskrant*, 3.

Jong, P.F. de, Klapwijk, M.J.G. & Leij, A. van der (1995). Cognitieve en sociaal-emotionele ontwikkeling van vierjarige Nederlandse, Surinaamse en Turkse kleuters. *Pedagogische Studiën*, 72, 172- 185

Kohnstamm, D. (2000). *Hulp speciaal aan leerlingen met goede werklust. Rechtvaardiging van een proefneming binnen het Amsterdamse onderwijsachterstandenbeleid*. Amsterdam: Vossiuspers.

Kohnstamm, D. (2000, 12 april). De illusoire gelijkheid van etnische groepen. *De Volkskrant* (Forumpagina), 9.

Roele, M. (2000, 19 mei). De pers als gedachtepolitie. *HP/De Tijd*, 22-23.

Schonewille, B., Kloprogge, J.J.J. & Leij, A. van der (2000). *Kaleidoskoop en Piramide. Samenvattende eindrapportage* (Evaluatie Begeleidingscommissie projecten voor- en vroegschoolse educatie - EBC). Utrecht: Sardes.

Tesser, P.T.M., Merens, J.G.F., Praag, C.S. van & Iedema, J. (1999). *Rapportage minderheden. Positie in het onderwijs en op de arbeidsmarkt*. Den Haag: Sociaal Cultureel Planbureau.

Veen, A., Roeleveld, J. & Leseman, P. (2000). *Evaluatie van Kaleidoskoop en Piramide. Eindrapportage*. Amsterdam: SCO-Kohnstamm Instituut.